

Рябовол Лілія Тарасівна,
головний науковий співробітник відділу суспільствознавчої освіти
Інституту педагогіки НАПН України, доктор педагогічних наук, професор

ПРАВА ЛЮДИНИ: ДИСКРИМІНАЦІЯ / ПРИНЦИП НЕДИСКРИМІНАЦІЇ

Забезпечення прав людини в державі – критерій легітимності державної влади, засіб її контролю та самообмеження. Дотримання чи недотримання прав людини є підставою для підтримки або критики державних інституцій та законодавства громадянським суспільством. Погоджуємось із В. Б. Ковальчуком, якщо держава нехтує правами і свободами людини, така держава й акти, видані нею, втрачають легітимність [4, с. 335].

У процесі реалізації своїх прав люди можуть зазнавати утисків, неправомірних посягань, відтак, права та свободи недостатньо задекларувати, навіть на найвищому конституційному рівні, держава має їх гарантувати шляхом створення системи відповідних умов і засобів, власне гарантій (економічних, політичних, організаційних, правових).

Основна правова гарантія – фундаментальний конституційний принцип, закріплений у ст. 3 Конституції України, згідно з яким, «Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави». Суттєве значення мають і такі конституційні приписи, як: «Усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах» (ст. 21); «Громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками» (ст. 24) [5]. У наведених нормах Основного Закону хоч безпосередньо і не використовується термін «дискримінація», однак, прямо вказується на недопустимість привілеїв та обмежень. Такий підхід відповідає міжнародним стандартам у сфері прав людини, зокрема щодо рівності.

Рівність – основний принцип правового статусу людини, що закріплений в конституціях переважної більшості держав світу. Як юридична категорія, рівність має декілька аспектів: рівність прав і свобод кожної людини (всі люди мають однаковий / рівний обсяг прав і свобод, які однаковою мірою належать всім особам незалежно від статі, раси, політичних, релігійних, інших переконань, етнічного, соціального походження, майнового стану, тощо); рівність усіх перед законом; рівність усіх перед судом (усі положення законодавства однаковою мірою поширюють свій нормативний вплив на кожну особу, у тому числі, під час здійснення правосуддя).

Принцип рівності всіх осіб перед законом та рівного захисту за законом, як правило, розглядається у взаємозв'язку з принципом заборони дискримінації / недискримінації. Не можна не погодитися із думкою З. П. Равлінко, що принципи правової рівності й заборони дискримінації тісно взаємопов'язані, доповнюють один одного, позаяк, правова рівність – основа правового статусу учасників суспільних відносин, а заборона дискримінації як принцип – додаткова гарантія правової рівності [8, с. 86]. Щодо співвідношення цих принципів, однак, існують різні наукові підходи, як от: принцип недискримінації тотожний до принципу рівності; принцип недискримінації є похідним від принципу рівності; це є два самодостатні принципи. Так, О. З. Панкевич вважає, що недискримінація як вимога є однією зі складових частин загальноправової засади рівності [6, с. 327]. Якщо принцип рівності – це забезпечення рівних умов для реалізації особою належних їй прав, свобод і обов'язків, то принцип недискримінації – неприпустимість обмеження прав та свобод людини у зв'язку з її соціальними чи антропологічними якостями, акцентує О.-М. Бачинська, пояснюючи сутнісну різницю між цими принципами [2, с. 167]. Хочемо акцентувати, при цьому, що принцип рівності необхідно відрізнити від принципу рівного ставлення, проголошеного у багатьох документах ЄС.

Уніфіковану систему прав людини щодо рівності, яка покликана подолати фрагментацію в законодавстві та політиці з питань рівності, репрезентовано у звіті / доповіді «Вирішення проблем дискримінації та нерівності в Україні». Цю систему репрезентовано як комплекс нерівностей, де кожний тип нерівності є унікальним, водночас, різні типи нерівностей мають загальні аспекти. Наразі визначено типи нерівності за такими критеріями: 1) ознаки раси, статі, релігії, інвалідності, стану здоров'я (зокрема ВІЛ-статус), сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності, етнічної приналежності, національного походження і кольору шкіри, національності та громадянства, мова, релігії, віку (зокрема уразливий стан дітей) тощо; у рамках цього критерію визначають дискримінацію за сукупністю / множинністю ознак; 2) сфера життя – дискримінація у політичній, соціально-економічній, культурній, у тому числі сферах зайнятості, освіти, надання товарів і послуг; 3) статусні та соціально-економічні нерівності [3, с. 2, 29]. Щодо сфер суспільних відносин, в яких можливі прояви дискримінації, вони визначені у ст. 4 Закону України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні». Ними є: громадсько-політична діяльність; державна служба та служба в органах місцевого самоврядування; правосуддя; трудові відносини, у тому числі щодо застосування роботодавцем принципу розумного пристосування; охорона здоров'я; освіта; соціальний захист; житлові відносини; доступ до товарів і послуг; інші сфери [7].

Що ж таке – дискримінація? В Академічному тлумачному словнику української мови, це – обмеження або позбавлення прав певних категорій громадян за расовою або національною належністю, політичними й

релігійними переконаннями [1, с. 284]. Відповідно до ч. 2 ст. 1 згаданого вище Закону, дискримінація – це «ситуація, за якої особа та / або група осіб за їх ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, віку, інвалідності, етнічного та соціального походження, громадянства, сімейного та майнового стану, місця проживання, мовними або іншими ознаками, які були, є та можуть бути дійсними або припущеними, зазнає обмеження у визнанні, реалізації або користуванні правами і свободами в будь-якій формі, встановленій цим Законом, крім випадків, коли таке обмеження має правомірну, об'єктивно обґрунтовану мету, способи досягнення якої є належними та необхідними» [7]. Дискримінація є тоді, коли суб'єкт зазнав шкоди внаслідок особливого / відмінного негативного ставлення будь-якого характеру за дискримінаційною ознакою без об'єктивного й достатнього обґрунтування, що суперечить суспільній необхідності.

Науковці виокремлюють два аспекти дискримінації: негативний / негативна дискримінація – необґрунтоване, упереджене й свавільне ставленні до особи, що призводить до порушення основних прав; позитивний / позитивна дискримінація – різне ставлення у зв'язку з об'єктивною нерівністю певних суб'єктів у суспільному житті з метою забезпечення їх формальної рівності (З. П. Равлінко) [8, с. 52, 55-56, 96].

Акцентуємо увагу на позитивну дискримінацію. Це – застосування спеціальних юридичних заходів / позитивних дій, які: спрямовані на усунення дисбалансу між можливостями різних категорій осіб щодо реалізації рівних прав, зумовленого наявністю в суспільстві усталених стереотипів, практик чи традицій; виконують функцію правової компенсації для певних осіб / категорій осіб з метою ліквідації наслідків соціальної нерівності (Г. О. Христова) [9, с. 14]. Позитивні дії, згідно з ч. 5 ст. 1 Закону України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні», це – спеціальні тимчасові заходи, що мають правомірну, об'єктивно обґрунтовану мету, спрямовану на усунення юридичної чи фактичної нерівності у можливостях для особи та / або групи осіб реалізовувати на рівних підставах права і свободи, надані їм Конституцією і законами України. Застосування позитивних дій у ст. 7 того ж закону віднесено до основних напрямів державної політики щодо запобігання та протидії дискримінації, поряд із недопущенням дискримінації, створенням умов для своєчасного виявлення фактів дискримінації та забезпечення ефективного захисту осіб та / або груп осіб, які постраждали від неї, а також вихованням і пропагандою серед населення поваги до осіб / груп осіб незалежно від їх певних ознак [7].

У ст. 2 того ж закону визначено сутність принципу недискримінації – незалежно від певних ознак осіб та / або груп осіб, їм має бути забезпечено: рівність прав та свобод; рівність перед законом; повагу до гідності кожної людини; рівні можливості. Той самий закон оперує також терміном «заборона дискримінації», сутність якого у ст. 6 теж розкривається через

категорії «рівні права і свободи» та «рівні можливості для їх реалізації», що їх повинні мати всі особи незалежно від певних ознак, відповідно до Конституції України, загально визнаних принципів і норм міжнародного права та міжнародних договорів України [7]. Отже, законодавець чітко не розмежовує «принцип недискримінації» та «заборону дискримінації», скоріше, використовує ці категорії як синонімічні.

Отже, дискримінація – це неправове обмеження прав особи, за умов відсутності його розумного виправдання та неспівмірності з метою, у зв'язку з віком, статтю, кольором шкіри, політичними чи релігійними переконаннями, соціальним станом, іншими ознаками особи / груп осіб, що постають як підстави дискримінації. Елементами дискримінації є: відмінне ставлення будь-якого прояву; негативний характер; завдання суб'єкту шкоди; значуща ознака, яка в конкретній ситуації постає як дискримінаційна; відсутність суспільно необхідної мети. Сутність принципу недискримінації полягає у тому, що, незалежно від певних ознак осіб та / або груп осіб, їм має бути забезпечено: рівність прав та свобод; рівність перед законом; повагу до гідності кожної людини; рівні можливості. Значною мірою сутність принципу недискримінації збігається із змістом поняття «заборона дискримінації».

Бібліографічні посилання:

1. Академічний тлумачний словник : Словник української мови: в 11 томах. Т. 2. К. : Наукова думка. 1971. 550 с.
2. Бачинська О.-М. Співвідношення принципів недискримінації та рівності у праві. Підприємництво, господарство і право. 2017. № 9. С. 165-168.
3. Вирішення проблеми дискримінації та нерівності в Україні : The Equal Rights Trust Country Report Series: 5 Лондон, 2015. 473 с. <http://surl.li/aagse>
4. Ковальчук В. Б. Громадянські права і свободи людини як основний критерій легітимності та конституційності державної влади. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки. 2017. Вип. 876. № 1. С. 329-337.
5. Конституція України : Верховна Рада України; Закон від 26.06.1996 № 254к/96-ВР. <http://surl.li/gdyl> (дата звернення: 16.11.2023)
6. Панкевич О. З. Захист права людини на недискримінацію у практиці Європейського Суду з прав людини. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. 2016. № 3. С. 325-335.
7. Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні : Закон України від 06.09.2012 № 5207-VI. <http://surl.li/aaijd> (дата звернення: 18.11.2023)
8. Равлінко З. П. Заборона дискримінації: загальнотеоретичне дослідження : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Львів, 2016. 201 с.
9. Христова Г. О. Позитивні обов'язки держави у сфері протидії дискримінації. Вісник Національної академії правових наук України. 2013. № 4 (75). С. 11-20.